

Térey János

„Milyen jó nem ismertnek lenni”

Előbb ismerte, mint bárki más. Őelőtte csak az édesanyja látta. Meg a bába.

Kiszúrta magának egy felolvasóesten. Visszafogottan ugyan, de a rajongója lett. A verseket dátum szerint rendezte az asztalfiókjában, mindegyik mellé egy-egy virágot helyezett, ami nem kevés törődés egy ismeretlennel. Utána is utazott Váradra. Érinteni mégsem akarta. Nem szállt rá. De azért fáj neki, hogy...

„Tapsoltam, örültem sikerének! Ott ment el mellettem, nem látott, nem vett észre, nem érzett meg. De milyen boldog voltam, hogy ünnepelték!”

Üstökös húzott el mellette? Fogjuk rá. De inkább ne. Ő a vonzó, csinos, tömzsi, de széles vállú fiút látta, a debreceni joghallgatót, akiből talán főszolgabíró lehet, esetleg alispán (vagy sem), aki tehetséges verseket és szúrós színikritikákat ír a helyi hírlapokba. Nem láthatta a pörgős éjszakai embert, aki naponta eljár az Angol Királynő szálloda Bundának hívott különtermébe, cimborákkal és színésznőkkel ott mulat hajnalig, lazán végigéneklie a kurrens operettslágereket, és sokféle lakik a város szívében, sőt extra kiváltsággként átjárót nyitnak neki a hónapos szobájából egyenesen a kocsmába. Még nem nagyon látszott belőle több. Az életélvező és a kicsapongó bizonyára távolról is feltűnt, de még nem volt nyilvánvaló, mire vihethet ez a fiú. Csak a fizikai kiterjedését észlelte, az izzó, nagy, dióbarna szemét. Meg a könnyed verselésű sorait; a távlatait nem.

Aki közel volt, sejthette, na de ki volt akkor eléggé közel?

Később valóságos tolongás kezdődött ezért az intim közelségért („Kezdenek már nyakukba venni. / Hurráh, hurráh! / Milyen jó nem ismertnek lenni”), de akkor még! Százhusz éve, 1899 januárjában a Debreczeni Hírlap szerkesztősége levelet kapott, amelyben a magát megnevezni nem óhajtó olvasó – Kíváncsi aláírással – aziránt érdeklődött, hogy miért olyan szomorúak Ady Endre versei. Ennek a búvalbélelt szerzőnek akkor még saját könyve sem volt, igaz, javában dült benne a fiatal szerzők által jól ismert kötetdüh.

A Kíváncsit pedig Varga Ilonának hívták, Illinek becéztette magát és becézték is, apja fodrász, ő maga a kereskedelmi iskola elvégzése után tisztviselőként dolgozott. Sőt Jázmin néven tárcákat is publikált. Van a családnak egy bezzeg-rokonsága, a Kaszanyitzkyak, akik nemcsak arról híresek, hogy ők voltak a Tiszántúl első komoly üveg- és porcelánkereskedői, meg hogy távoli rokonuk Kazinczy Ferenc és Komáromi Csipkés György, és hogy Olga lányukba volt szerelmes Szabó Lőrinc (de hát Szabó Lőrinc annyira mindenkibe szerelmes volt!), hanem arról is, hogy Varga Ilona, azaz Kíváncsi náluk dolgozott a Piac utcai üzletben. Ő volt a cég könyvelője és levelezője. Szóval még Illi is az övék. (Ja, és jó tudni, hogy az ő konyhájukban áll a Bunda söröző egyik népies faragású asztala, s a hozzá tartozó székek is,

a fönmaradt fotók alapján könnyen azonosítható mind. A szálloda végkiárusításakor vásárolták.)

A Kíváncsi ezt a fess és link fiút kedvelte és szerette meg. Bár, nem győzőm eléggé hangsúlyozni, személyesen nem ismerte. Drukkolt neki, izgult érte. A cég korzóra néző ablakából bámulta imádott költőjét – akinek szeme izzó szén –, amint végighalad a főutcán, ahogy fut a postára az ő leveléért! „Oda-nézett az irodahelyiség ablaka, és én íróasztalom biztos rejtekéből örömmel láthattam Adyt napról napra.” Ilona úgy emlékszik, hogy Ady ősszel küldte meg neki a nyáron megjelent verseskötetét, ezzel a dedikációval: „Valakinek, a kit én sohse láttam s a kire mégis annyit gondoltam.”

Százméternyire nyomták Ady debütáló könyvét Illi irodájától, a Piac utca 49.-ben.

És mit szólt hozzá a lány, mit látott benne? „Egy nagy poétának induló szomorú, beszédes szemű, érdekes arcú fiatalembert, akinek vágytam lelki közelsége után. Lelkemet megragadta minden, ami ő volt. Ami benne szép és jó. De legjobban talán mégis az a vers, amit lelkem hozzá küldésekor válaszképpen írt: »Áldott a sziv, mely némán szenved / S mégis tud vigasztalni mást.«” A lélek, háromszor!

Amint hallani is, Ady itt még nem Ady. Kiforratlan, ahogy később ő maga jellemzi korai énjét: „...úgy él, mint más, / Úgy csókol, úgy sír, úgy kacag. / Új, külön Apollója nincs neki / S úgy ír verset, ha verset ír, / Ahogy szokás, ahogy szabad.” Évekig leveleztek poste restante, mert a lány nem volt hajlandó fölfedni inkognitóját, hiába követelte a fiú. Akkor még szemközt működött a főposta, a későbbi Centrum/Alexandra Áruház helyén. Lezárta levelét, és fiókba csukta. A férfi órákon belül fölvette, tépte is föl a borítékot még helyben; ugyanilyen izgatott volt a másik fél mozdulata. (Mintha a ruhát tépnék le egymásról? Na, annyira azért nem.) Ha hihetünk Illinek, sohasem találkoztak és nem is beszéltek, no touch, egyedül az írásbeliség csatornáit jelentették közös világukat. Hús-vér kapcsolatra nem vágyott, megelégedett ezzel a tatjában. Ami még tatjában sem volt, mert ők kezét sem fogtak soha. Bohémekkel barátkoznia egyébként sem illett egy hozzá hasonló korú és társadalmi állású lánynak; hiába biztatta egy spiritiszta szeánszon a szellem, hogy találkoznia kell Adyval. A férfi néha levélben találgatott, nem őt láthatta-e a Kossuth utca sarkán este? Mert valakinek a tekintete annyira, de annyira árukkodó volt a számára!

Illi nem a hatujjú táltost csodálta, hiszen arról fogalma sem volt; Ady pluszujját pedig még kiskorában lemetszették. Nem a páratlan kisugárzású személyiség vonta büvőkörébe, hiszen csak a nyomdafesték meg a tinta képezte köztük az összeköttetést. Állítólag nem is a férfit bámulta, hiszen emlékezését megfosztja minden erotikától. (Eltolta magától a férfit, hogy a titok tovább tartson.) De nem is a „váteszt”, az európai horizontú, egyetemes igényű gondolkodót, hiszen az *Új versek* akcionistája éppen csak formálódóban volt. Nem a prófétáló Adyt, aki megmerítkezik az akkor még kultúrfőváros Párizsban (igaz, csak évekkel ezután), és elsőnek búcsúztatja el a békeidők Magyarországot (de hogy elbúcsúztathassa a televényt és az ugart, ahhoz előbb töviről hegyre meg kell ismernie; itt még jócskán előtte van). Illi nagyon nem szerette volna, hogy Ady kevésbé szimpatikus embernek bizonyuljon, mint költőnek;

azt sem, hogy őt színről színre látva unalmasnak vagy esetleg csúnyácskának találja a bálványa.

Több volt, mint rajongó, és kevesebb, mint múzsa. Egy rámenős rajongó néha nagyon idegesítő tud lenni, a múzsák pedig időnként cserben hagyják az embert. Ő a világerő sem akart senkit fölbosszantani vagy elárulni.

A fiú még az anyjának sem merte bevallani, hogy ott fogja hagyni a jogot, és költőnek megy. Illinek, azaz Tatjánának igen. Hogy a magyar csökevényeket ostorozza, ahhoz előbb el is kell szenvednie azokat a saját bőrére. Illi az irodája ablakából nem „Ady Endrét” látta, hanem valakit, akit ugyanígy hívnak, de még csak lesz Ady Endre. Aki még nem küzd testi nyavalyákkal és súlyos alvásproblémákkal, aki még csak szeretne ismert ember lenni, nem tudva, micsoda nyűg a szupersztárság, ha az ember az ünneplőit is utálja. Hol volt Ignotus, Osvát meg a Nyugat, hol volt még Rienzi Mária meg Brüll Adél?

A mellőzöttek, a megbántottak, a lepattintottak kicsinyes bosszúvágya távol állt tőle. Ehelyett jóleső borzongás fut rajta át: ott lehettem a kezdeteknél, együtt nőhettem vele. Ilona 1937-ig dolgozott rokonaimnál, nyugdíjazása után Hajdúszoboszlóra költözött. Sohasem ment férjhez, és 1959-ban halt meg, testetlen és némileg steril szerelme pedig majdnem életfogytiglan titokban maradt. A család szerint Ady még élete alkonyán is úgy emlegette a rejtőző hajlamú debreceni lányt, mint aki méltó és megértő társa lehetett volna.

Halálának emléknapiján igazából a létrejöttéről szerettem volna beszélni. Nem a születéséről és Ond vezértől eredeztetett leszármazási táblájáról, hanem Ady Endre megalakulásáról a magyar költészet fővárosában, Debrecenben. Hogyan is állt a hetedikes irodalomkönyvünkben? „Debrecen taszította Adyt szellemi sötétségével, nagy eszem-izsomjaival meg a nagypolgárok közömböségével.” Valahogy így. A könyv meg a papírmű ebben a városban állítólag csakis arra való, hogy szalonnát csomagoljanak bele. Ez azonban nem igaz, csupán rosszsmájú rágalom, minden alkalmat meg szoktam ragadni, hogy szóról szóra cáfoljam.

Ady nem igazán kedvelte későbbi szülővárosomat, és ebben bizony sokakkal osztozott. Egyrészt joggal volt morcos, mert itt még „Csokonai legpicinyebb öccsét” sem voltak hajlandóak látni benne (nyugalom, életében Borbély Szilárdban sem). Másrészt ő olyan szépen és termékenyen utálta a várost, ahogyan csak kevés idegen képes rá. A Maradandóság városának nevezte, és nem gondolt e kifejezéssel semmi jóra. „Rólunk” írt sorai Debrecen legmélyebb megértéséről tanúskodnak, amiben egyedül Móriczcal osztozik a nem itt születettek közül (Móricz érdekes módon azt is szerette Debrecenben, amit Ady utált). Ady a provincia mellett az értékközpontokra is fölfigyelt a Kollégium képében, hétvégezte elfogadta a művészetpártoló gazdák meghívását, mert léteztek ilyenek, nagy tósztot mondott a tiszteletükre, és még a színház ingadozó színvonalú repertoárját is elviselte. „Ilyen jó helyről el sem mehetett.” Nem is ment. Úgy ment el, hogy maradt. Átutazótól ennél többet igazán nem várhatnánk.

A Kíváncsi őt látta, ő pedig „minket”, mégpedig így:

A Hortobágy beüzent Debrecenbe:
»Civis urak, már holnap délelőtt

Nagy baj leszen.« És ijedt táncot roptak
Debrecenben a tatár agyvelők.

»Civis urak, már holnap nagy baj leszen:
Gőzösön jár ma már az ember-ész
S a Délibáb Délibábnak maradni
Nem akar már. És ennyi az egész.«

»Basahalmától ős Péterfiáig
Ájer pezseg. Úgy hívják: Gondolat.
Fütyöl ez a kerek, tatár fejekre:
Civis urak, haboznak még sokat?«

»Majd holnap tán nem lesz idő megtérni,
Korrigálni az ősi, nagy hibát:
Civis urak, nagy baj leszen majd akkor,
Ha vörösen bejön a Délibáb.«

Lám, ez a „gőzös” alighanem a villamos elődje, a gőzvontatású kisvasút a Piac utcáról. „A világ: Nagyerdőtől vasútig.” A Sestakert, amit máshol emleget „fantom-kamasz” korára emlékezve („Gyöngyvirágosan Seszta-bort iszik, / Lecsacsizza az Életet, / Leányt űz, vagy verset farag”), nos, ez a szőlővel benőtt, vityillókkal tarka kültelek ugyanaz a „lingő-lengő homokhát a Nagyerdő alján”, ahol Móricz szerelmesei élük idilljüket a Pillangóban. Jelenleg félig lakótelep, félig kertváros. A kerek, tatár fejek a mieink, a Basahalom pedig egy mesterséges földhányás, népvándorlás kori temetkezési hely a városhatárban, szerény domborulat abból a sorozatból, amely végigkíséri Debrecen folyóvizét, a mintegy két méter széles Tóció-patakot Hajdúböszörmény határától a délnyugati végeig. Ami azon belül van, az Debrecen. Ami azon kívül, az minden más.

1899, debreceni „ébredése” és szanatóriumi halálának éve, 1919 között mindössze húsz év telt el. Nem kevés idő, de nem is olyan sok. Bármilyen hihetetlen, Ady ebben a röpke húsz évben hozta létre a magyar irodalom egyik legmaradandóbb, megkerülhetetlen, máig sugárzó hatású költői életművét. Temetését a széthulló országban tömeges gyász övezte. Életében is dübörgő kultusza folytatódott, százak utánozták a hajviseletét és a jelzőit. Évtizedeken át az ő portréja szerepelt a lila színű, ötszáz forintos bankjegyen. Világhírű mégsem lett, nem találtak rá a kongeniális fordítói, mint Pilinszkyre Ted Hughes vagy Edgar Allan Poe-ra Baudelaire. Tapasztalata annyira markánsan közép-európai, hogy megértéséhez „kivülről” szemlélve nem kevés terepismeret, és nem utolsósorban türelem kell. Adyban van valami zavarba ejtően integratív, valami lefegyverzően és talán kényelmetlenül is „összmagyar”. Hívhatnám korszerűtlenül akár nemzetegyesítő karizmának is. Ahogy a manapság igazán ritkán hivatkozott Lukács György írta: „Ady minden, ugyanakkor mindennek az ellentéte”. Gondolt vele Jászi Oszkár és gróf Tisza István. Másként volt fontos Dénes Zsófiának és Király Istvánnak, s ez mit sem változott, manapság egyaránt meghatározó szerzőjeként tartja számon Kovács András Ferenc és Orbán

János Dénes, Tamás Gáspár Miklós és Vona Gábor. Nincs olyan magyar költő, József Attilát is ideszámítva, aki ennyi olvasói reményt (a világerő sem mondanék elvárását) be tudna teljesíteni, és mégis ilyen bámulatosan ellen tudna állni minden kisajátítási kísérletnek; akiről ennyire lepattanna minden provokatív labda, halálában is.

Halálában főként, mert életében azért védtelenebb volt még ő is.

(Elhangzott a PIM-ben, Ady halálának századik évfordulóján, 2019. január 24-én.)

